

Cele polityki leśnej w Polsce w świetle aktualnych priorytetów leśnictwa w Europie Część 5. Ku nowej strategii rozwoju leśnictwa w Polsce

Forest policy goals in Poland in light of the current forestry aims in Europe
Part 5. Towards a new forestry development strategy in Poland

Adam Kaliszewski

Instytut Badawczy Leśnictwa, Zakład Zarządzania Zasobami Leśnymi, Sękocin Stary, ul. Braci Leśnej 3, 05-090 Raszyn, Polska

Tel. +48 22 7150678, fax +48 22 7153837, e-mail: A.Kaliszewski@ibles.waw.pl

Abstract. The aim of this paper was to review and evaluate drafts of forest policy documents that have been developed for the purpose of updating the Polish “National Forest Policy” of 1997, but never entered into force. A total of 14 documents were covered in this analysis including 13 Regional Operational Programmes of the National Forest Policy and the draft of the National Forest Programme (NFP) developed in 2000–2005, as well as nearly 300 recommendations for the “second” NFP, elaborated in 2012–2016.

Very soon after the “National Forest Policy” came into force, it turned out that it needed to be adjusted to changing legal, social and economic conditions. The first attempts to revise and amend the document were made already in 2000. As a result, until 2004, 17 Regional Operational Programmes of the National Forestry Policy were developed and, on that basis, until mid-2005 a draft for a new NFP was worked out. However, the draft was neither adopted nor did it ever enter into force. The second attempt to work out the NFP was made in 2012 and resulted in the development of nearly 300 recommendations to the programme. However, to date, the NFP itself has not been finished.

Most of the documents examined here refer to the current priorities of the European forest policy, and thus they would close gaps in the Polish “National Forest Policy”. In this context, the recommendations to the “second” NFP are of great importance, because they were prepared through a wide participation of various stakeholders and they refer to a wide range of problems, propose specific legal regulations, as well as indicate directions for further development of the Polish forest sector. However, the completion of the NFP is a matter of political decision that rests with the Council of Ministers.

Keywords: policy analysis, national forest programme, regional forest programmes, development strategies

Słowa kluczowe: analiza polityki, narodowy program leśny, regionalne programy leśne, strategie rozwojowe

1. Wstęp

Zasadnicze kierunki rozwoju leśnictwa w Polsce zostały określone w przyjętej w 1997 r. przez Radę Ministrów „Polityce leśnej państwa” (MOŚZNiL 1997). Nowe uwarunkowania polityczne, prawne i instytucjonalne działania leśnictwa, a także zmiany zachodzące w otoczeniu przyrodniczym i społeczno-ekonomicznym lasów sprawiają, że przyjęte przed ponad dwiema dekadami cele i rozwiązania nie mogą odpowiadać na aktualne wyzwania stojące przed sektorem leśnym.

W dotychczasowych czterech artykułach niniejszego cyklu scharakteryzowano najważniejsze procesy kształtujące politykę leśną w Europie (Forest Europe, polityki sektorowe UE), omówiono priorytety polityki leśnej określone po 1997 r., przeanalizowano polskie dokumenty programowe i strate-

giczne bezpośrednio lub pośrednio związane z lasami i leśnictwem, jak również krajowe i ponadregionalne strategie rozwojowe, pod kątem uwzględnienia w nich ogólnoeuropejskich priorytetów polityki leśnej, a także dokonano analizy treści głównych dokumentów polityki leśnej wybranych krajów europejskich. Niniejszy, ostatni artykuł skupia się na problematyce podejmowanych w Polsce prób opracowania i przyjęcia narodowego programu leśnego, a także stanowi podsumowanie całego cyklu.

Analiza stanu realizacji „Polityki leśnej państwa” (PLP, MOŚZNiL 1997), przeprowadzona trzy lata po jej przyjęciu przez Radę Ministrów wykazała, że wiele celów i zadań określonych w dokumencie jest realizowanych w niedostatecznym stopniu lub nie jest realizowanych w ogóle. Trudności we wdrażaniu założeń dokumentu wiązano m.in.

Wpłynęło: 20.09.2018 r., recenzowano: 5.12.2018 r., zaakceptowano: 7.12.2018 r.

z niepełnym przygotowaniem instytucjonalnym lub brakiem stosownych dokumentów i programów wykonawczych. PLP w ograniczonym zakresie korespondowała z niektórymi zobowiązaniami międzynarodowymi, w tym z priorytetami wyznaczonymi przez przyjętą w grudniu 1998 r. przez Radę UE „Strategię leśnictwa dla Unii Europejskiej” (Council Resolution 1998), przede wszystkim w zakresie promocji drewna, integracji z politykami sektorowymi, współudziału w rozwoju terenów wiejskich, wzmocnienia badań oraz wykorzystywania kryteriów i wskaźników trwałej gospodarki leśnej. Szansę na harmonijne przeniesienie na płaszczyznę krajową regulacji i zobowiązań powstałych po 1997 r., a także przyszłych zobowiązań, upatrywano w opracowaniu i przyjęciu w Polsce narodowego programu leśnego (Rykowski et al. 2000). Przyjęcie strategicznego programu rządowego, obejmującego priorytetowe cele leśnictwa i tworzącego podstawy realizacji długotrwałej polityki leśnej państwa, stanowiło również jeden z postulatów „Polityki leśnej państwa”.

Prace nad pierwszym projektem narodowego programu leśnego (dalej jako: NPL 1) podjęto w 2000 r. Na zlecenie ministra środowiska zespół autorów koordynowanych przez prof. K. Rykowskiego opracował pierwszą wersję założeń do NPL 1. Na początku 2002 r. z inicjatywy doradcy ministra środowiska – prof. A. Szujeckiego – podjęto decyzję o kontynuacji przedsięwzięcia. W toku dalszych prac ustalono, że podstawą do opracowania NPL 1 powinny być regionalne programy operacyjne polityki leśnej państwa (RPOPLP), przygotowane dla obszaru każdej z 17 regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych, mające na celu wprowadzenie zapisów „Polityki leśnej państwa” do działalności sektora leśnego w granicach dyrekcji regionalnej (Kłoczek et al. 2004). W założeniu programy miały prowadzić do uspołecznienia procesów planistycznych i programowych w leśnictwie na szczeblu regionalnym i lokalnym, służyć uaktywnieniu problematyki leśnej w skali lokalnej oraz stanowić narzędzie harmonizacji programów leśnych z polityką państwa i zobowiązaniami międzynarodowymi (Szujewski 2002).

W 2002 r. dyrektor generalny Lasów Państwowych wydał Zarządzenie nr 65 w sprawie opracowania RPOPLP, określając tryb prac i ramowe wytyczne sporządzania programów (Zarządzenie 2002). Materiały wyjściowe do projektów RPOPLP były sporządzane przez zespoły robocze powołane przez poszczególnych dyrektorów regionalnych dyrekcji LP, wspierane przez zespół naukowy, którego prace koordynował Instytut Badawczy Leśnictwa. Zespoły robocze dokonały m.in. oceny dotychczasowej realizacji „Polityki leśnej państwa”, określiły obszary problemowe zawarte w RPOPLP, opracowały tezy programowe i podjęły wstępne uzgodnienia ze społecznymi i branżowymi grupami konsultacyjnymi. Efekt prac stanowiły robocze wersje RPOPLP (Szujewski 2002).

W skali kraju wyodrębniono kilka obszarów problemowych, które powinny być objęte RPOPLP w pierwszej kolejności, jednak o ich uwzględnieniu w programach decydowały poszczególne zespoły, kierując się kryteriami ważności, pilności i nieodwracalności. Za obszary problemowe uznano:

- zalesianie nieefektywnych gruntów rolnych,
- doskonalenie gatunkowej i funkcjonalnej struktury lasów,
- wzmaganie ochrony różnorodności biologicznej,
- wzmaganie akumulacji węgla atmosferycznego w ekosystemach leśnych,
- doskonalenie lasów prywatnych,
- promocję i marketing drewna,
- określenie i doskonalenie związków leśnictwa z innymi sektorami gospodarczymi w zakresie rozwoju regionalnego,
- współdziałanie leśnictwa i społeczeństwa,
- rekreacyjne użytkowanie i zagospodarowanie lasu,
- współdziałanie leśnictwa z samorządami i administracją państwową (Zarządzenie 2002).

Programy sporządzano w perspektywie krótkookresowej (do 2010 r.), średniookresowej (do 2025 r.) oraz długookresowej (do 2050 r.), a zakończenie prac przewidziano na koniec 2003 r. Po przeprowadzeniu konsultacji i uzgodnień z różnymi grupami społecznymi, zawodowymi i branżowymi RPO-PLP zostały zatwierdzone przez ministra środowiska (Zając 2005). Przedstawione w nich informacje posłużyły do przygotowania wstępnych założeń do projektu NPL 1. Założenia te zostały poddane analizie przez zespoły specjalistów reprezentujących najważniejsze ośrodki nauk leśnych w Polsce. Końcową wersję projektu NPL opracowano w maju 2005 r. (Projekt 2005), jednak nie został on przyjęty jako oficjalny dokument wytyczający kierunki polityki leśnej kraju.

Drugi raz prace nad założeniami do narodowego programu leśnego (dalej jako: NPL 2) podjęto w 2012 r. z inicjatywy ministra środowiska. Celem prac, koordynowanych przez Instytut Badawczy Leśnictwa na zlecenie Dyrekcji Generalnej Lasów Państwowych, było stworzenie wizji polskiego leśnictwa w perspektywie do 2030 r. i dalszej oraz wypracowanie założeń do strategicznego programu rozwoju lasów i gospodarki leśnej, będącego zintegrowanym programem dla całego sektora leśno-drzewnego i ochrony przyrody w lasach. Do prac nad założeniami NPL zaproszono ponad 3,2 tys. interesariuszy, reprezentujących m.in. organy administracji państwowej i samorządowej, jednostki organizacyjne Lasów Państwowych wszystkich szczebli, instytucje i organizacje ochrony przyrody, właścicieli i organizacje lasów prywatnych, instytucje naukowe, organizacje, firmy i stowarzyszenia przemysłu drzewnego oraz organizacje pozarządowe. Zgodnie z przyjętym zakresem i harmonogramem prac w latach 2013–2015 zorganizowano i przeprowadzono siedem paneli ekspertów, poświęconych różnym zagadnieniom związanym z lasami i gospodarką leśną: „Klimat”, „Wartość”, „Dziedzictwo”, „Ochrona”, „Rozwój”, „Organizacja” i „Współdziałanie”. Dodatkowo zorganizowany został również ósmy panel dotyczący nauki. W ośmiu panelach wzięło udział łącznie 193 ekspertów, którzy przedstawili 156 autorskich opracowań, stanowiących podstawę sformułowania 298 rekomendacji do dalszych prac nad narodowym programem leśnym. W obradach uczestniczyło ponad 700 osób, wywodzących się z 45 instytucji i organizacji. Ponadto panele ekspertów śledziło online w sumie ok. 2,1 tys. internautów (Rykowski 2016c).

Rekomendacje do NPL zostały przekazane w 2016 r. ministrowi środowiska, jednak nie podjęto dalszych prac zmierzających do sformułowania i przyjęcia ostatecznej wersji programu. W tym samym roku w ustawie o lasach (Ustawa 1991) Sejm uchwalił przepis (art. 5b) umożliwiający ministrowi środowiska podjęcie działań zmierzających do opracowania narodowego programu leśnego, jako strategicznego programu rozwoju leśnictwa w Polsce (Ustawa 2016), co dało prawne umocowanie ewentualnego przyszłego NPL.

Celem artykułu jest omówienie i analiza treści regionalnych programów operacyjnych polityki leśnej państwa (RPOPLP), „Projektu Narodowego Programu Leśnego” z 2005 r. (NPL 1) oraz rekomendacji do narodowego programu leśnego, opracowanych w latach 2012–2016 (NPL 2) pod kątem zgodności i spójności z priorytetami europejskiej polityki leśnej. Artykuł stanowi także podsumowanie całego cyklu.

2. Metodyka

Analizę zawartości regionalnych programów operacyjnych polityki leśnej państwa (RPOPLP), „Projektu Narodowego Programu Leśnego” z 2005 r. (NPL 1) i rekomendacji do narodowego programu leśnego z lat 2012–2016 (NPL 2) przeprowadzono w oparciu o priorytety polityki leśnej w Europie, zidentyfikowane i opisane w drugiej części niniejszego cyklu artykułów (Kaliszewski 2018a). Analiza dotyczyła treści dokumentów pod kątem uwzględnienia w nich priorytetów leśnictwa na poziomie europejskim (analiza treści; Buttolph Johnson et al. 2010; Weimer, Vining 2011; Yin 2015). W szczególności przeglądem objęto następujące dokumenty:

1) 13 Regionalnych Programów Operacyjnych Polityki Leśnej Państwa, opracowanych dla obszaru regionalnych dyrekcji Lasów Państwowych w: Białymstoku, Gdańsku, Krośnie, Lublinie, Łodzi, Olsztynie, Pile, Poznaniu, Szczecinie, Toruniu, Warszawie, Wrocławiu i Zielonej Górze (Regionalny 2003a-m);

2) „Projekt Narodowego Programu Leśnego” z 2005 r. (Projekt 2005);

3) rekomendacje do narodowego programu leśnego, opracowane w latach 2012–2016, zawarte w publikacjach dotyczących poszczególnych paneli ekspertów: „Klimat” (Rykowski 2014), „Wartość” (Gołos et al. 2014), „Dziedzictwo” (Gwiazdowicz, Rykowski 2014), „Ochrona” (Borowski, Rykowski 2015), „Rozwój” (Kaliszewski, Rykowski 2015), „Organizacja” (Jodłowski, Rykowski 2015), „Współdziałanie” (Zajac, Rykowski 2015) i „Nauka” (Rykowski 2016b).

W badaniach zrezygnowano z analizy wszystkich RPOPLP, skupiając się jedynie na tych dokumentach, które udało się zgromadzić zespołowi koordynatorów paneli ekspertów w ramach NPL 2 w 2012 r. Już wówczas okazało się, że programy stanowią materiał archiwalny, nieznajdujący zastosowania w bieżących działaniach jednostek organizacyjnych w leśnictwie. Należy zauważyć, że zarówno struktura, jak i zakres RPOPLP zostały w dużej mierze odgórnie określone przez wytyczne określone w Zarządzeniu nr 65 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z 2002 r. (Zarządzenie

2002), co znajduje odzwierciedlenie w schematyczności ich priorytetów i celów w poszczególnych regionalnych dyrekcjach LP. Przegląd i analiza treści 13 z 17 RPOPLP (tj. ponad 75% ich ogólnej liczby) pozwala na zorientowanie się co do uwzględnienia w nich priorytetów europejskiej polityki leśnej. Trzeba zaznaczyć, że projekt NPL 1 (Projekt 2005) zawiera syntetyczne ujęcie problemów i zagadnień gospodarki leśnej przedstawionych w RPOPLP i odnosi je do sektora leśnego w całym kraju.

3. Wyniki badań i dyskusja

W tabeli 1 przedstawiono wyniki przeglądu i analizy treści RPOPLP, „Projektu Narodowego Programu Leśnego” z 2005 r. (NPL 1) oraz rekomendacji do NPL 2 pod kątem zgodności i spójności z priorytetami europejskiej polityki leśnej. W odniesieniu do RPOPLP w nawiasie podano liczbę programów regionalnych (z analizowanych 13 dokumentów), w których dany priorytet został uwzględniony. W tabeli, jako punkt odniesienia, zawarto również wyniki analizy zawartości „Polityki leśnej państwa” (MOŚZNiL 1997). Należy zwrócić uwagę, że jeden RPOPLP (Regionalny 2003c) zawiera jedynie opis stanu gospodarki leśnej, a także analizę mocnych i słabych stron oraz możliwości i zagrożeń realizacji gospodarki leśnej w regionie, nie zdefiniowano w nim natomiast jakichkolwiek celów.

Analizowane tu dokumenty (RPOPLP, Projekt NPL 1) oraz rekomendacje do NPL 2 są materiałami zasadniczo odmiennymi pod względem ukierunkowania, zawartości i przyjętego podejścia podczas ich opracowywania, co trzeba mieć na względzie przy omawianiu ich treści. RPOPLP sporządzone zostały w trzech perspektywach czasowych: krótkookresowej (do 2010 r.), średniookresowej (do 2025 r.) oraz długookresowej (do 2050 r.). W perspektywie krótkookresowej zawarto analizę trendów poszczególnych działań i wskaźników charakteryzujących lasy i gospodarkę leśną, natomiast cele średnio- i długookresowe w zasadzie stanowiły kontynuację działań wyznaczonych do 2010 r. Projekt NPL 1, opracowany na podstawie programów regionalnych (Projekt 2005), ma podobną strukturę i opiera się na docelowych wskaźnikach do 2010 r., natomiast cele długookresowe scharakteryzowano w dokumencie bardzo ogólnikowo. Zdaniem Rykowskiego i Zaleskiego (2018a) „określenie trzech perspektyw i planowanie dla nich odpowiednich wskaźników sprawiło, że całe przedsięwzięcie straciło charakter strategiczny, a sprowadziło się do wskaźnikowego planowania”. Ponadto RPOPLP zostały opracowane w czasie, gdy istniały już inne kompleksowe i mocniejsze politycznie programy regionalne, stąd ich znaczenie było niewielkie. Poważną wadą programów regionalnych i projektu NPL 1 jest również brak prowadzonych konsultacji społecznych podczas ich przygotowywania, czego wynikiem są programy powstałe w środowisku leśników, niespełniające standardów stawianych narodowym programom leśnym w rozumieniu przyjętym w dokumentach międzynarodowych (Rykowski, Zaleski 2018a).

Tabela 1. Uwzględnienie priorytetów leśnictwa w Europie w „Polityce leśnej państwa”, regionalnych programach operacyjnych Polityki leśnej państwa, „Projekcie Narodowego Programu Leśnego” z 2005 r. (NPL 1) oraz rekomendacjach do narodowego programu leśnego z lat 2012–2016 (NPL 2).

Oznaczenia: „+” – priorytet wskazany bezpośrednio; „(+)” – priorytet wskazany pośrednio; puste pole – priorytet niewskazany w dokumencie; liczby w nawiasach informują o liczbie regionalnych programów operacyjnych, w których dany priorytet został uwzględniony.

Table 1. Inclusion of the priorities for forestry in Europe into the “National Forest Policy”, Regional Operational Programmes to the National Forest Policy, draft of the “National Forest Programme”, 2005 (NFP 1), and the recommendations to the NFP from 2012–2016 (NFP 2).

Symbols: “+” – a priority directly included; “(+)” – a priority indirectly included; blank field – a priority not included in a document; numbers in brackets indicate a number of the regional operational programs that include a given priority.

Priorytet Priority	Polityka leśna państwa National Forest Policy	Regionalne Programy Operacyjne Regional Operational Programmes	NPL 1 NFP 1	NPL 2 NFP 2
1. Zachowanie, ochrona, przywracanie i wzmocnienie różnorodności biologicznej Conserving, protecting, restoring and enhancing forest biodiversity	Tak – jeden z celów Yes – one of the policy goals	+ (12)	+	+
2. Przystosowanie lasów do zmian klimatu i zmiennych warunków środowiskowych Adapting forests to climate change and changing environmental conditions	Nie – adaptacja do zmian klimatu No – adapting to climate change Tak – zwiększanie odporności lasów Yes – improving resistance of forests	+ (11)	+	+
3. Zwiększanie roli lasów i gospodarki leśnej w łagodzeniu zmian klimatu Enhancing a role of forests and forest management in mitigating climate change w tym: including:	Tak – spodziewany efekt realizacji PLP Yes – expected effect of policy implementation			
Zwiększanie akumulacji węgla w biomasie i glebach leśnych Enhancing carbon sequestration and storage in forest biomass and soils		+ (10)	+	+
Mobilizacja zasobów drzewnych, również z obszarów nieleśnych Mobilization of wood resources, also from non-forested areas	Nie No	+ (3)		+
Substytucja drewnem nieodnawialnych materiałów i produktów Substitution of non-renewable materials and products with wood	Nie No	+ (6)		+
Promowanie wykorzystania drewna jako źródła energii Promoting use of wood as an energy source	Nie No	+ (9)	(+)	+
4. Utrzymanie i poprawa środowiskowych funkcji lasu (ochrona wód i gleb) Maintaining and improving forest ecosystem services (protecting water and soils)	Tak – jeden z celów polityki Yes – one of the policy goals	+ (12)	+	+
5. Zapobieganie nielegalnemu pozyskiwaniu produktów leśnych oraz obrotowi nimi Combating illegal harvesting of forest products and related trade	Nie No	+ (4)		

Priorytet Priority	Polityka leśna państwa National Forest Policy	Regionalne Programy Operacyjne Regional Operational Programmes	NPL 1 NFP 1	NPL 2 NFP 2
6. Poprawa ekonomicznej efektywności gospodarki leśnej Improving economic viability of forest management w tym: including:				
Promowanie produkcji i wykorzystania drewna Promoting production and use of wood	Tak – jeden z celów polityki Yes – one of the policy goals	+ (12)	+	+
Wspieranie innowacji w leśnictwie Supporting innovations in forestry	Nie No	+ (5)		+
Stymulowanie zróżnicowania źródeł przychodów w leśnictwie Stimulating differentiation of sources of income in forestry	Nie No	+ (9)	(+)	+
Wspieranie właścicieli prywatnych gospodarstw leśnych oraz ich zrzeszeń Supporting private forest owners and their associations	Tak – jeden z celów polityki Yes – one of the policy goals	+ (12)	+	+
7. Zwiększanie roli lasów i gospodarki leśnej w rozwoju obszarów wiejskich Enhancing a role of forests and forest management in rural development				
	Tak, ale wyrażony pośrednio Yes, but mentioned indirectly	+ (8)	+	+
8. Zapewnienie udziału sektora leśnego w „zielonej gospodarce” Securing contribution of the forest sector to a green economy				
	Nie No			+
9. Wycena wartości funkcji lasu i odzwierciedlenie w politykach i programach dotyczących lasów Forest valuation and reflecting it in forest-related policies and programmes				
	Nie No		+	+
10. Poprawa socjalnych standardów prowadzenia gospodarki leśnej Improving social aspects of forest management w tym: including:				
Kwestie BHP Health and safety issues	Nie No	+ (3)		+
Rozwój kadr w leśnictwie Developing human resources	Wymieniony jako uwarunkowanie realizacji polityki Mentioned as a condition for policy implementation	+ (7)	+	+
11. Zapewnienie udziału wszystkich interesariuszy w podejmowaniu decyzji dotyczących lasów oraz poprawa komunikacji Securing participation of all stakeholders in decision-making, improving forest communication				
	Wymieniony jako uwarunkowanie realizacji polityki Mentioned as a condition for policy implementation	+ (10)	+	+

Priorytet Priority	Polityka leśna państwa National Forest Policy	Regionalne Programy Operacyjne Regional Operational Programmes	NPL 1 NFP 1	NPL 2 NFP 2
12. Rozwijanie koordynacji i współpracy międzysektorowej leśnictwa Fostering coordination and cross-sectoral cooperation of forestry	Wymieniony jako uwarunkowanie realizacji polityki Mentioned as a condition for policy implementation	+ (11)	+	+
13. Zachowanie wartości kulturowej lasów i gospodarki leśnej Preserving cultural values of forests and forest management	Wymieniony jako uwarunkowanie realizacji polityki Mentioned as a condition for policy implementation	+ (1)	+	+
14. Edukacja leśna społeczeństwa Forest education of society	Tak – jeden z celów polityki Yes – one of the policy goals	+ (11)	+	+
15. Prowadzenie badań leśnych Forest research	Tak – jeden z priorytetów polityki i uwarunkowań jej realizacji Yes – one of the policy goals and condition of its implementation	+ (3)	+	+

Źródło: Opracowanie własne

Source: Own elaboration

Rekomendacje do NPL 2 obejmują natomiast szeroki zakres aktualnej i dającej się przewidzieć w perspektywie XXI wieku problematyki ekonomiczno-przyrodniczo-społecznej sektora leśno-drzewnego i ochrony przyrody w lasach (Rykowski 2016c). Ich powstaniu przyświecały dwa zasadnicze cele: wskazanie kierunków zmian, pozwalających dostosować cały sektor leśno-drzewny oraz ochrony przyrody w lasach do aktualnych i przyszłych wyzwań cywilizacyjnych oraz zwiększenie udziału lasów w rozwoju całej polskiej gospodarki i wykorzystanie potencjału leśnictwa do rozwijania biogospodarki (Rykowski, Zaleski 2018b). Rekomendacje odnoszą się do szerokiego spektrum problemów, z uwzględnieniem ich wagi, stopnia szczególności i pilności, obejmując zarówno propozycje konkretnych uregulowań prawnych, jak i wskazując na pożądane kierunki myślenia o przyszłości i opisując trendy zachodzących zmian w obrębie gospodarki leśnej i w jej otoczeniu (Rykowski 2016a). Prace nad NPL 2 były prowadzone przy możliwie szerokim udziale różnych społecznych reprezentacji.

Analiza celów „Polityki leśnej państwa” (PLP) z punktu widzenia ich spójności z priorytetami europejskiej polityki leśnej wykazała, że dokument ten w istotnym zakresie nie odzwierciedla obecnych międzynarodowych trendów i nadrzędnych celów w leśnictwie (Kaliszewski 2018b). Z tego względu ważne jest przyjrzenie się, w jakim stopniu nieobecne w PLP priorytety europejskiej polityki leśnej zostały uwzględnione w dokumentach stanowiących wynik prac nad NPL.

Jednym z najistotniejszych zagadnień, niemal całkowicie pominiętych w PLP, jest problematyka zwiększania roli lasów

i gospodarki leśnej w łagodzeniu zmian klimatu (priorytet 3) i dostosowania ekosystemów leśnych do tych zmian (priorytet 2). Wśród celów projektu NPL 1 wyszczególnione zostały „działania na rzecz trwałości związanego węgla w ekosystemach leśnych oraz stałego wzrostu ilości węgla atmosferycznego wiązane w ekosystemach leśnych w ciągu roku”. Zwiększanie akumulacji węgla atmosferycznego w ekosystemach leśnych uznano również za cel w większości RPOPLP, podobnie jak szersze wykorzystywanie drewna do celów energetycznych. Niektóre RPOPLP postulują również podejmowanie działań zmierzających do zastępowania drewnem nieodnawialnych materiałów oraz upowszechnianie plantacji drzew gatunków szybkorosnących z przeznaczeniem m.in. na produkcję energii. Zarówno projekt NPL 1, jak i RPOPLP, kładą także duży nacisk na potrzebę przebudowy drzewostanów zgodnie z warunkami siedliskowymi oraz uodparniania ekosystemów leśnych na działanie szkodliwych czynników, jednak działania te nie są odnoszone bezpośrednio do problematyki zmian klimatu i wynikających z nich zagrożeń.

W pracach nad NPL 2 zagadnienia zmian klimatu i adaptacji lasów do tych zmian stanowiły jeden z tematów przewodnich. Poświęcono im w całości pierwszy panel ekspertów „Klimat”, często nawiązywano do tej problematyki również w kolejnych panelach i dyskusjach. Liczne rekomendacje w tym zakresie dotyczą m.in. zweryfikowania postępowania i planów przebudowy drzewostanów, rozpraszania ryzyka hodowlanego, potrzeby stworzenia systemu monitorowania wpływu zmian klimatu na lasy, rozwijania hodowlanych metod ochrony lasów przed zagrożeniami biotycznymi

i abiotycznymi, dążenia do jak najszerszego wykorzystania drewna jako surowca, substytutu materiałów energochłonnych oraz odnawialnego źródła energii czy rozwijania leśnictwa plantacyjnego, stanowiącego uzupełnienie i odciążenie dla leśnictwa ekosystemowego (Rykowski 2014).

Kolejnym ważnym obszarem zainteresowań w ramach prac nad NPL, jedynie pośrednio zasygnalizowanym w „Polityce leśnej państwa”, jest zwiększenie roli leśnictwa w rozwoju obszarów wiejskich (priorytet 7). W projekcie NPL 1 „maksymalne zaangażowanie gospodarki leśnej w zrównoważony rozwój wsi i terenów wiejskich” uznano za „ważne ekonomiczno-społeczne wyzwanie dla polskiego leśnictwa na nadchodzące dziesięciolecie”. Głównym narzędziem realizacji tego zadania miał stać się „Krajowy program zwiększania lesistości” (KPZL). Projekt NPL 1 wytycza również cele w zakresie m.in. aktywizacji i rozwoju obszarów wiejskich, zwiększania zatrudnienia w sektorze leśno-drzewnym oraz intensyfikacji rekreacyjnej i edukacyjnej funkcji lasów. Cele te obecne są również w większości przeanalizowanych RPOPLP.

Impulsem do położenia w projekcie NPL 1 silnego akcentu na potrzebę zwiększenia roli lasów i leśnictwa w rozwoju obszarów wiejskich stało się zbliżające się wstąpienie Polski do Unii Europejskiej i związane z nim dostosowywanie krajowych przepisów do regulacji prawnych i strategii unijnych, w tym do przyjętej w 1998 r. przez Radę UE „Strategii leśnictwa dla Unii Europejskiej” (Council Resolution 1998) i innych regulacji dotyczących leśnictwa. W praktyce istotniejszym czynnikiem stał się KPZL, zaakceptowany do realizacji przez Radę Ministrów w 1995 r. Stopniowy wzrost zalesianej corocznie powierzchni gruntów nieprzydatnych dla rolnictwa następował od początku lat 90. XX w., jednak przyjęcie programu i uruchomienie wsparcia finansowego na zalesianie nasiliło ten proces. Badania przeprowadzone w ramach prac nad modyfikacją założeń KPZL (2000–2002) wskazywały na kontynuację tego trendu w nadchodzących dekadach (MŚ 2003). Jednak po apogeum zalesień w 2003 r. areal corocznie zalesianych gruntów porolnych zaczął szybko maleć, co związane było ze zmianami społeczno-gospodarczymi na obszarach wiejskich oraz wynikającym z nich gwałtownym spadkiem podaży gruntów do zalesień po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej (Kaliszewski 2012; Kaliszewski et al. 2016).

Problematyka zwiększania roli leśnictwa w rozwoju obszarów wiejskich została silnie zaakcentowana w rekomendacjach do NPL 2. Wytyczne w tym zakresie dotyczą m.in. aktywizowania ludności, promowania produkcji i wielostronnych zastosowań drewna oraz rozwoju jego przetwórstwa, stymulowania źródeł dochodów gospodarstw rolnych i leśnych, dalszego rozwoju turystyki i rekreacji na obszarach leśnych oraz wspierania rozwoju lasów prywatnych. Istotnym postulatem jest weryfikacja „Krajowego programu zwiększania lesistości”, tak aby uwzględnił on zmiany klimatyczne, potrzeby zwiększenia produkcji drewna (nowe bazy surowcowe we współpracy z przemysłem drzewnym), tworzenie korzyści ekologicznych i zmniejszanie fragmen-

tacji leśnych kompleksów, a także podjęcie prac nad krajowym programem zadrzewień (Rykowski 2014; Kaliszewski, Rykowski 2015).

Jednym z zagadnień nieobecnych w „Polityce leśnej państwa” jest wspieranie innowacji w leśnictwie. Tematyka ta nie została poruszona również w projekcie NPL 1, choć zawarto ją w pięciu spośród analizowanych RPOPLP. Innowacyjności w gospodarce leśnej dużo uwagi poświęcono w rekomendacjach do NPL 2, postulując szerokie jej postrzeganie, nie tylko jako nowych rozwiązań technologicznych lub produktów, ale jako ciągłego procesu, zachodzącego w wyniku nowelizacji zasad, instrukcji czy wytycznych, zarówno wewnątrz Lasów Państwowych, jak i ośrodków naukowych oraz na styku między gospodarką a ośrodkami naukowymi (Rykowski 2016b). Znaczenie wspierania i rozwoju innowacji jest szczególnie istotne w kontekście biogospodarki i wyzwań stojących przed całym sektorem leśnym, w tym przewidywanego wzrostu zapotrzebowania na produkty i usługi tego sektora (Jodłowski, Rykowski 2015). Rekomendacje do NPL 2 wielokrotnie nawiązują także do potrzeby wypracowania zasad rozwoju „zielonej gospodarki” (biogospodarki) jako wiodącej ekonomiczno-społecznej i środowiskowej strategii rozwoju kraju w nadchodzących dekadach (Kaliszewski, Rykowski 2015; Zajac, Rykowski 2015).

W projekcie NPL 1 za konieczne uznano „stworzenie racjonalnych podstaw finansowych gospodarki leśnej opartych na pełnym rachunku ekonomicznym, internalizacji efektów zewnętrznych oraz wycenie publicznych funkcji lasu”, co odnosi się do priorytetu 9. W rekomendacjach do NPL 2 kilkakrotnie podkreśla się pilną potrzebę rozpoczęcia prac służących wycenie wszystkich funkcji lasu. W konsekwencji ocena taka przyczyni się do efektywnego wykorzystania wszystkich zasobów lasów i gospodarki leśnej do tworzenia i podtrzymywania warunków życia (Gołos et al. 2014).

Warto również zwrócić uwagę na dwa priorytety europejskiej polityki leśnej, wymienione w PLP jako uwarunkowania realizacji polityki, a w późniejszych opracowaniach postulowane jako cel. Pierwszym z nich jest zapewnienie udziału interesariuszy w podejmowaniu decyzji dotyczących lasów oraz poprawa komunikacji (priorytet 11), drugi natomiast dotyczy rozwijania koordynacji i współpracy międzysektorowej leśnictwa (priorytet 12). Projekt NPL 1, RPOPLP oraz rekomendacje do NPL 2 podkreślają potrzebę zwiększenia uczestnictwa leśnictwa i wzrostu udziału społeczeństwa w procesach planistycznych i decyzyjnych leśnictwa oraz postulują potrzebę rozwijania współpracy z innymi sektorami gospodarki oraz organami administracji publicznej. Sam fakt podjęcia prac nad aktualizacją założeń i celów „Polityki leśnej państwa” w formule narodowego programu leśnego, z założenia będącego rezultatem szeroko prowadzonego dialogu społecznego, opartego na partnerstwie i współdziałaniu różnych interesariuszy, dążącego do łagodzenia i rozwiązywania konfliktów, a także nastawionego na całościowe ujęcie spraw leśnictwa i współpracę międzysektorową, świadczy o dostrzeżeniu wagi tych zagadnień i podjęciu próby włączenia ich do procesu tworzenia polityki leśnej w Polsce. Mimo

deklarowanego uspołecznienia i współpracy międzysektorowej, RPOPLP i projekt NPL 1 zostały jednak wypracowane w wąskim gronie ekspertów i pracowników sektora leśno-drzewnego. Przyjęte podejście nie pozwoliło na zbudowanie NPL zgodnie z przyjętymi międzynarodowymi standardami i procedurami (Rykowski, Zaleski 2018a). Próbę wypracowania całościowego narodowego programu leśnego, którego założenia powstały we współpracy interesariuszy reprezentujących różne środowiska zawodowe i społeczne, stanowiły *de facto* dopiero prace prowadzone w latach 2012–2016, czego efektem są rekomendacje stanowiące szeroki materiał do przygotowania strategicznego dokumentu programowego dla całego sektora leśno-drzewnego, włączającego lasy i gospodarkę leśną w strategię rozwoju kraju (Rykowski 2016a).

4. Podsumowanie

Jedną z definicji polityki leśnej określa ją jako „celowy sposób działania lub zaniechania działania, podejmowany przez jednostkę lub grupę ludzi w odniesieniu do zagadnienia dotyczącego korzystania z lasów”, wytyczający „sposób korzystania z lasów, zazwyczaj dla osiągnięcia pewnych ustalonych lub dających się wywnioskować celów” i określający, „kto odnosić będzie korzyści, a kto poniesie koszty związane z zagospodarowaniem i użytkowaniem lasu” (Cubbage et al. 1993). Celem trwałej, wielofunkcyjnej gospodarki leśnej jest zaspokojenie różnych potrzeb społecznych i zapewnienie właściwej równowagi między funkcjami lasu. Rosnące znaczenie pozaprodukcyjnych – przyrodniczych i społecznych – funkcji lasów stoi często w opozycji do produkcji drewna – głównego produktu i źródła przychodów leśnictwa. Rozwój społeczeństwa obywatelskiego sprawia, że na decyzje dotyczące lasów i gospodarki leśnej w coraz większym stopniu mają wpływ organizacje i grupy społeczne spoza tradycyjnie rozumianego sektora leśnego. Relacje między różnymi interesariuszami stają się coraz bardziej złożone, w wyniku czego proces kształtowania polityki leśnej nie może ograniczać się już tylko do ekspertów i przedstawicieli sektora leśno-drzewnego, ale musi uwzględniać szerokie spektrum oczekiwań i postulatów w odniesieniu do korzystania z zasobów leśnych. Ponieważ wiele zagadnień dotyczących lasów ma charakter transgraniczny, problematyka gospodarki leśnej i ochrony lasów nie jest ograniczona już jedynie do poziomu krajowego, ale coraz częściej i w coraz większym stopniu staje się przedmiotem dyskusji na poziomie ponadkrajowym i międzynarodowym (Krott 2005).

Niniejszy cykl artykułów ma na celu analizę kierunków zmian obowiązującej w Polsce od 1997 r. „Polityki leśnej państwa” na podstawie prześledzenia procesów politycznych nadających kształt polityce leśnej w Europie, a także trendów w polityce leśnej niektórych krajów naszego kontynentu. W minionych dwóch dekadach miał miejsce dynamiczny rozwój polityki leśnej na poziomie europejskim, zarówno w ramach procesu Forest Europe, jak i w Unii Europejskiej – w odniesieniu do jej państw członkowskich. Brak wspólnej polityki leśnej UE sprawia, że kompetencje w zakresie

lasów i leśnictwa należą przede wszystkim do państw członkowskich. Pewne regulacje w tym zakresie przyjmowane są jednak na poziomie unijnym, w ramach różnych polityk sektorowych (ochrony środowiska i zachowania różnorodności biologicznej, klimatycznej i energetycznej, rolnej, przemysłowej i handlowej) i odnoszą się do lasów we wszystkich państwach członkowskich.

Badania pozwoliły na wyodrębnienie 15 głównych priorytetów określonych po 1997 r. dla lasów i gospodarki leśnej na szczeblu europejskim. Analiza dokumentów programowych polityki leśnej w wybranych krajach europejskich wykazała, że priorytety te są systematycznie włączane do krajowych programów i strategii dotyczących lasów. Na uwagę zasługuje fakt, że we wszystkich badanych krajach cele i instrumenty realizacji polityki leśnej określane były, przynajmniej w pewnym okresie, w narodowych programach leśnych, opracowywanych w procesie szerokiej współpracy różnych grup interesariuszy, w oparciu o szerokie podejście międzysektorowe i przy założeniu cyklicznej rewizji i aktualizacji przyjętych ustaleń. Dokumenty te mają charakter kompleksowy, zawierają gruntowną analizę sytuacji leśnictwa i określają szeroki zakres działań i instrumentów wspierających rozwój sektora leśnego i realizację wielorakich funkcji pełnionych przez lasy.

„Polityka leśna państwa” pozostaje niezmienną od 1997 r. Dokument w znacznym stopniu nie zawiera odniesień do obecnych międzynarodowych trendów i nadrzędnych celów w leśnictwie, przede wszystkim w zakresie przystosowania lasów do zmian klimatu, zwiększania roli lasów i gospodarki leśnej w łagodzeniu skutków tych zmian, roli sektora leśnego w „zielonej gospodarce”, wspierania rozwoju obszarów wiejskich, wyceny wszystkich funkcji lasów, potrzeby zapewnienia szerokiej partycypacji społecznej w procesie decyzyjnym dotyczącym lasów, poprawy komunikacji w leśnictwie oraz rozwijania koordynacji i współpracy międzysektorowej leśnictwa. Wymienione zagadnienia zostały wprawdzie ujęte w licznych dokumentach strategicznych i programowych sektorów związanych z leśnictwem (ochrona przyrody i środowiska, rolnictwo, planowanie przestrzenne, energetyka), jednak są one przedstawione fragmentarycznie i silnie rozproszone. Szczególnej uwagi wymaga fakt konsekwentnego omijania kwestii dotyczących lasów i leśnictwa w kolejnych krajowych i ponadregionalnych strategiach rozwojowych, co oznacza nieuwzględnienie w grupie czynników rozwoju zasobów przyrodniczych zajmujących około 30% powierzchni kraju.

Potrzeba aktualizacji „Polityki leśnej państwa” została bardzo szybko dostrzeżona i już w 2000 r. z inicjatywy ministra środowiska podjęto prace nad opracowaniem i przyjęciem narodowego programu leśnego (NPL). Wypracowany w 2005 r. projekt NPL, podobnie jak stanowiące jego podstawę regionalne programy operacyjne polityki leśnej państwa, nie spełniał wymogów określonych dla narodowych programów leśnych na forum międzynarodowym, głównie ze względu na brak charakteru strategicznego i wizji rozwoju lasów oraz realnych konsultacji społecznych w trakcie jego

sporządzania. Podjęte ponownie prace nad NPL, prowadzone przy możliwie szerokim udziale różnych społecznych reprezentacji, zakończyły się przygotowaniem kilkuset rekomendacji, odnoszących się do szerokiej gamy problemów, szeroko opisujących trendy zachodzących zmian w obrębie gospodarki leśnej oraz jej otoczeniu i zawierających propozycje działań.

Brak dokumentu polityki leśnej dostosowanego do aktualnych wyzwań przyrodniczych, gospodarczych i społecznych stojących przed sektorem leśno-drzewnym świadczy o stopniowo dokonującej się w Polsce marginalizacji leśnictwa w gospodarce i przestrzeni polityczno-społecznej. Pominięcie lasów i gospodarki leśnej w najważniejszych strategiach rozwojowych kraju i politykach sektorowych praktycznie wyklucza leśnictwo z szerszej debaty politycznej i świadomości społecznej, co w rezultacie musi pociągać za sobą negatywne konsekwencje dla całego sektora. Niezbędnym, choć niewystarczającym, środkiem zaradczym jest wypracowanie w najbliższych latach nowej wizji rozwoju leśnictwa w Polsce w perspektywie kolejnych dekad. Program taki, niezależnie od ostatecznej jego formuły (narodowy program leśny, strategia rozwoju leśnictwa i in.), musi być kompleksowy, zintegrowany ze strategiami rozwoju kraju i politykami sektorowymi, opracowany przy udziale wszystkich zainteresowanych stron. Aby nie pozostał kolejną strategią „na papierze” musi uzyskać realne wsparcie finansowe, prawne, instytucjonalne i polityczne. Ważne kroki w tym kierunku już zostały podjęte: przy szerokim udziale interesariuszy opracowane zostały rekomendacje do narodowego programu leśnego. Wysoką rangę przyszłemu dokumentowi nadało jego umocowanie w ustawie o lasach w 2016 r. (Ustawa 2016). Pozostaje zatem polityczna decyzja o dokończeniu prac nad programem i przyjęciu go w miejsce „Polityki leśnej państwa”.

Konflikt interesów

Autor deklaruje brak potencjalnych konfliktów.

Źródło finansowania badań

W publikacji przedstawiono wyniki badań zrealizowanych w ramach projektu „Kierunki rozwoju polityki leśnej państwa w świetle nowych uwarunkowań funkcjonowania leśnictwa w Europie” (nr 240406) sfinansowanego w latach 2012–2014 ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wzrostu (działalność statutowa).

Literatura

Borowski Z., Rykowski K. (red.) 2015. Materiały czwartego panelu ekspertów w ramach prac nad Narodowym Programem Leśnym. Ochrona. Lasy i gospodarka leśna jako narzędzia kształtowania środowiska naturalnego i ochrony przyrody. Sękocin Stary, 24 czerwca 2014 roku. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 1–296. ISBN 978-83-62830-43-5.

- Buttolph Johnson J., Reynolds H.T., Mycoff J.D. 2010. Metody badawcze w naukach politycznych. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1–633. ISBN 978-83-01-16321-1.
- Cabbage F.W., O’Laughlin J., Bullock C.S. III 1993. Forest resource policy. J. Wiley, New York, 1–562. ISBN 0-471-62245-1.
- Gołos P., Kaliszewski A., Rykowski K. (red.). 2014. Materiały drugiego panelu ekspertów w ramach prac nad Narodowym Programem Leśnym. Wartość. Lasy jako czynnik rozwoju cywilizacji: współczesna i przyszła wartość lasów. Sękocin Stary, 15 października 2013 roku. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 1–310. ISBN 978-83-62830-34-3.
- Gwiżdżowicz D., Rykowski K. (red.). 2014. Materiały trzeciego panelu ekspertów w ramach prac nad Narodowym Programem Leśnym. Dziedzictwo. Lasy i gospodarka leśna w kulturze i dziedzictwie narodowym. Ośrodek Kultury Leśnej w Gołuchowie, 10–11 kwietnia 2014 roku. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 1–397. ISBN 978-83-62830-37-4.
- Jodłowski K., Rykowski K. (red.). 2015. Materiały szóstego panelu ekspertów w ramach prac nad Narodowym Programem Leśnym. Organizacja. Wizja leśnictwa w Polsce. Wizja i misja organizacji gospodarczej PGL Lasy Państwowe. Sękocin Stary, 18 listopada 2014 roku. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 1–330. ISBN 978-83-62830-46-6.
- Kaliszewski A. 2012. Problemy realizacji „Krajowego programu zwiększania lesistości” w wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. *Leśne Prace Badawcze* 73(3): 189–200. DOI 10.2478/v10111-012-0019-z.
- Kaliszewski A. 2018a. Cele polityki leśnej w Polsce w świetle aktualnych priorytetów leśnictwa w Europie. Część 2. Priorytety polityki leśnej w Europie. *Leśne Prace Badawcze* 79(2): 169–179. DOI 10.2478/frp-2018-0018.
- Kaliszewski A. 2018b. Cele polityki leśnej w Polsce w świetle aktualnych priorytetów leśnictwa w Europie. Część 3. Europejskie priorytety polityki leśnej w polskich dokumentach strategicznych i programowych związanych z lasami. *Leśne Prace Badawcze* 79(3): 211–227. DOI 10.2478/frp-2018-0021.
- Kaliszewski A., Młynarski W., Gołos P. 2016. Czynniki ograniczające zalesianie gruntów porolnych w Polsce w świetle badań ankietowych. *Sylwan* 160(10): 846–854.
- Kaliszewski A., Rykowski K. (red.). 2015. Materiały piątego panelu ekspertów w ramach prac nad Narodowym Programem Leśnym. Rozwój. Lasy i gospodarka leśna jako instrumenty ekonomicznego i społecznego rozwoju kraju. Sękocin Stary, 17 września 2014 roku. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 1–363. ISBN 978-83-62830-44-2.
- Kłoczek A., Zając S., Gołos P., Grzywacz A., Rykowski K., Buraczewski A., Płotkowski L., Geszprych M., Piotrowska M., Ślazurek M. 2004. Opracowanie projektu Narodowego Programu Leśnego (NPL) – etap III. Dokumentacja Instytutu Badawczego Leśnictwa, Warszawa, 103 s.
- Krott M. 2005. Forest Policy Analysis. Springer, Dordrecht, 1–323. ISBN 978-1-4020-3478-7.
- Projekt 2005. Projekt Narodowego Programu Leśnego (NPL). Dokumentacja Instytutu Badawczego Leśnictwa, Warszawa, 48 s.
- Rykowski K. (red.). 2014. Materiały pierwszego panelu ekspertów w ramach prac nad Narodowym Programem Leśnym. Klimat. Lasy i drewno a zmiany klimatyczne: zagrożenia i szanse. Sękocin Stary, 18 czerwca 2013 roku. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 1–388. ISBN 978-83-62830-18-3.
- Rykowski K. 2016a. Czy prace nad NPL-em będą kontynuowane? *Las Polski* 11: 12–14.

- Rykowski K. (red.) 2016b. Materiały ósmego panelu ekspertów w ramach prac nad Narodowym Programem Leśnym. Nauka. Teraźniejszość i przyszłość badań leśnych. Komponent badawczy Narodowego Programu Leśnego. Sękocin Stary, 8 grudnia 2015 roku. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary. 1–399. ISBN
- Rykowski K. 2016c. Materiały z prac nad Narodowym Programem Leśnym. Synteza. Programy, wprowadzenia, podsumowania i rekomendacje ośmiu paneli ekspertów: „Klimat”, „Wartość”, „Dziedzictwo”, „Ochrona”, „Rozwój”, „Organizacja”, „Współdziałanie”, „Nauka”. 18 czerwca 2013 – 8 grudnia 2015 roku. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 1–352. ISBN 978-83-62830-56-5.
- Rykowski K., Dawidziuk J., Głaz J., Grzywacz A., Kaczmarek K., Ratajczak E., Szujewski A., Strykowski W., Tomaszewski K. 2000. Założenia do Narodowego Programu Leśnego, tom 1. Dokumentacja Instytutu Badawczego Leśnictwa, Warszawa, 87 s.
- Rykowski K., Zaleski J. 2018a. Polityka leśna, czyli krajobraz w trakcie bitwy (II). *Las Polski* 6: 12–14.
- Rykowski K., Zaleski J. 2018b. Polityka leśna, czyli krajobraz w trakcie bitwy (V). *Las Polski* 9: 12–15.
- Szujewski A. 2002. Regionalne Programy Operacyjne Polityki Leśnej Państwa. *Biblioteczka Leśniczego* 175: 1–14.
- Weimer D.L., Vining A.R. 2011. Policy Analysis, Ed. No. 5. Pearson, Boston, 1–473. ISBN 978-0-205-78130-0.
- Yin R.K. 2015. Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, 1–317. ISBN 978-83-233-3971-7.
- Zajac S. 2005. Informacja o pracach nad Narodowym Programem Leśnym. Polityka leśna państwa i Narodowy Program Leśny. Ośrodek Edukacji Ekologicznej i Integracji Europejskiej Lasów Państwowych, Jedlnia Letnisko, 18 maja 2005 r. Materiały z konferencji. CILP, Warszawa, s. 15–21.
- Zajac S., Rykowski K. (red.). 2015. Materiały siódmego panelu ekspertów w ramach prac nad Narodowym Programem Leśnym. Współdziałanie. Lasy i gospodarka leśna jako międzysektorowe instrumenty rozwoju. Sękocin Stary, 26 maja 2015 roku. Instytut Badawczy Leśnictwa, Sękocin Stary, 1–247. ISBN 978-83-62830-50-3.
- MŚ 2003. Krajowy Program Zwiększania Lesistości. Aktualizacja 2003 r. Ministerstwo Środowiska, Warszawa.
- Regionalny 2003a. Regionalny Program Operacyjny Polityki Leśnej Państwa. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Białymstoku. Maszynopis, Białystok, 92 s.
- Regionalny 2003b. Regionalny Program Operacyjny Polityki Leśnej Państwa Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Gdańsku. Maszynopis, Gdańsk, 47 s.
- Regionalny 2003c. Regionalny Program Operacyjny Polityki Leśnej Państwa. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Krośnie. Maszynopis, Krosno, 41 s.
- Regionalny 2003d. Regionalny Program Operacyjny Polityki Leśnej Państwa. Streszczenie. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Lublinie. Maszynopis, Lublin, 19 s.
- Regionalny 2003e. Regionalny Program Operacyjny Polityki Leśnej Państwa. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Łodzi. Maszynopis, Łódź, 137 s.
- Regionalny 2003f. Regionalny Program Operacyjny Polityki Leśnej Państwa. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Olsztynie. Maszynopis, Olsztyn, 36 s.
- Regionalny 2003g. Regionalny Program Operacyjny Polityki Leśnej Państwa. Część 1. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Pile. Maszynopis, Piła, 103 s.
- Regionalny 2003h. Regionalny Program Operacyjny Polityki Leśnej Państwa. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Poznaniu. Maszynopis, Poznań, 105 s.
- Regionalny 2003i. Regionalny Program Operacyjny Polityki Leśnej Państwa. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Szczecinie. Maszynopis, Szczecin, 39 s.
- Regionalny 2003j. Regionalny Program Operacyjny Polityki Leśnej Państwa. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Toruniu. Maszynopis, Toruń, 128 s.
- Regionalny 2003k. Regionalny Program Operacyjny Polityki Leśnej Państwa. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Warszawie. Maszynopis, Warszawa, 12 s.
- Regionalny 2003l. Regionalny Program Operacyjny Polityki Leśnej Państwa. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych we Wrocławiu. Maszynopis, Wrocław, 220 s.
- Regionalny 2003m. Regionalny Program Operacyjny Polityki Leśnej Państwa. Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Zielonej Górze. Maszynopis, Zielona Góra, 159 s.
- Ustawa 1991. Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach. T. j. Dz.U. 2017 poz. 788 z późn. zm.
- Ustawa 2016. Ustawa z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy o lasach oraz ustawy o ochronie przyrody. Dz.U. 2016 poz. 422.
- Zarządzenie 2002. Zarządzenie Nr 65 Dyrektora Generalnego Lasów Państwowych z dnia 19 sierpnia 2002 r. w sprawie opracowania Regionalnych Programów Operacyjnych Polityki Leśnej Państwa.

Wykaz źródeł

- Council Resolution 1998 of 15 December 1998 on a forestry strategy for the European Union. 1999/C 56/01.
- MOŚZNiL 1997. Polityka leśna państwa. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 22 kwietnia 1997 r. Ministerstwo Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Warszawa.